

Rónay László

TERSÁNSZKY ÁLLATREGÉNYEIRŐL

1925-ben jelent meg a Nyugatban *A csóka* című Tersánszky-regény, s a harmincas-egyvenes években újra meg újra feltűnnek olyan művei, melyekben látszólag nem az emberek, hanem az állatok a főszereplők. Ebbe a sorba tartozik a *Legenda a nyúlpaprikásról* (1936), *A csóka* új változata, *A szerelmes csóka* (1937), az *Egy vezérbika emlékiratai* (1938) és tíz évvel később, a *Harmadik Bandika a vészben*. Elbeszélései között is mind több olyanra bukkanunk, amelyekben emberforma állatok a főszereplők, akik romlatlanabbak, büntelenebbek, igazabbak, mint az emberek.

Valamennyit jellemzi a legenda-szerűség; ezt a fogalmat – a maga sajátos értelmezése szerint – címadóvá is teszi az író a *Legenda a nyúlpaprikásról*-ban. A legenda eredeti jelentése szerint „olvasmány”, az úgynevezett legendáriumok a szentek életrajzait tartalmazzák. A *Legenda a nyúlpaprikásról* főhőse Gazsi, a falu legelesettebb, legszerencsétlenebb flótása, maga is ilyen „szent”. A földi igénytelenség és a szegénység szentje, aki lelkében birtokolja az evangéliumi nyolc boldogság némelyikét. Az éhezők, a szegények és a sírók majdani boldogságát részletesen fejtegeti Péter apostol is levelében. („Még ha szenvednetek kell is az igazságért, boldogok vagytok.” I Pét, 3, 14. „Ha Krisztus nevéért ócsárolnak, boldogok vagytok, mert az isteni Fölség Lelke pihen meg rajtatok.” I Pét, 4, 14.) Tersánszky a maga legendáriumának befejezésében utal is regénye előzményeire, melyek boldogságot ígérnek az elesetteknek: „Tudom én, hogy egy ilyen Gázsit sosem tartanának méltónak arra, hogy ott szerepeljen a lélek nemességének, béketűrésnek, vértanúságnak, igazságnak, vidámságnak hivatalosan számon tartott nagyjai között!... Bárha én nyomatékkal kérdem; hogy: minek nem, ha egyszer minden érdeme megvan hozzá? ... Azért adtam demonstrációképpen a 'Legenda' címet a Gazsi történetének.”

Persze Gazsi nagyon is különbözik a kanonizált szentektől! Őt nem fényes ünnepek közé sorolják az égi boldogok közé, hanem az író szolgáltatta neki igazságot, ő osztja számára a földi boldogságot, mégpedig azon a szinten, mely Gázsinak a leginkább megfelel, hiszen rendes, megbecsült uradalmi alkalmazott lesz belőle, nem több. De Gazsi és a Gazsi-félek számára ez a boldogság csúcspontja, melynél többre nem is vágyakozhatik magukfajta ember. S még ebben is van mesészerű elem jócskán, mint ahogy az egész regényen végighúzódik a mesei igazságszolgáltatás szelleme: a zsupori mezőőr maga is ilyesmire hivatkozik, amikor Gazsi elhozza neki azokat a lelőtt nyulakat, melyeket a bankigazgató kocsisa a maga számára dugott el a mezőn. „... csak Isten tett vidám igazságot ezzel” – gondolja vígan a mezőőr, s ez a hol „vidám”, hol szomorú igazságszolgáltatás, mely olykor nagyon is kérdésessé válik, végighúzódik Tersánszky majd minden állat-történetén.

Arra is egyszerű alkalmat szolgáltatnak ezek a „legendák”, hogy bizonyos mértékig egyszerűsítve, mindenfajta fogalmi elvontság nélkül elelmélkedjék bennük az emberi élet fontos kérdéseiről, s a választ is úgy adja meg, hogy azt vagy az állatok, vagy az egyszerű emberek tehetik, a maguk színvonalán, mely az étellel hitelesített, s nem „komplikált”. A *Pimpi, a csíz* egyszerű alkalmat ad, hogy Tersánszky a szabadság relatív voltát jelezze, amikor Pimpi a maga elhatározásából választja a kalitka rab-ságát, s „fájdalom helyett örömben és megelégedésben fújja trilláit”. A szeretet természetéről szól *A két anya*, melyet majd szó szerint megismétel *A vezérbika emlékirataiban*. Az ember rosszabbik énjéről, gyilkolási ösztönéről elmélkedik *Az emberek jósága* című elbeszélésben, melyben megölik azt a medvét, amelyik bízik az értelmes, a szerető szívű emberben. (Ez a téma más változatban is megjelenik irodalmunkban: Pilinszky János *KZ-oratóriumában* tér vissza a „tiszta szívű” állat, melynek ösképét ugyancsak egy legendáriumban találhatjuk, mely assisi szent Ferencről és a gubbioi farkasról szól:

Hol volt, hol nem volt,
élt egyszer egy magányos farkas.
Magányosabb az angyaloknál.
Elvetődött egyszer egy faluba
és beleszeretett az első házba, amit meglátott.

Már a falát is megszerette,
a kőművesek simogatását,
de az ablak megállította.

A szobában emberek ültek.
Istene kívül soha senki
olyan szépnek nem látta őket,
mint ez a tisztaszívű állat.

Éjszaka aztán be is ment a házba,
megállt a szoba közepén,
s nem mozdult onnan soha többé.

Nyitott szemmel állt egész éjszaka,
s reggel is, mikor agyonverték.

Ugyanígy közeledik az emberekhez Tersánszky elbeszélésében Janka, a medve, aki „pont a szeretet szent estéjén” végzi életét a gyilkos puskagolyótól, holott „bízott az emberekben és hűséges volt a gazdájához”).

A „legenda” műfaja, a teljességében antropomorf állati világ nagyszerű alkalmat ad Tersánszkyknak, hogy közvetetten szóljon az élet nagy kérdéseiről. Ugyanakkor azonban műfajválasztásában megnyilatkozik egyfajta óvatosság is, mely ezekben a bájos történetekben rutinszerűséget okoz. 1929-ben kapja első Baumgarten-díját, s ez után szinte évente szerepel a díjazottak között. A nagy nyomorgások kora véget ér. A Baumgarten-díj nem jelent túlságosan nagy anyagi biztonságot, de bőven keres hozzá, hiszen egyre-másra írja kisregényeit, melyeket alighanem a ponyva műfajába kell sorolnunk. A termékenység magával hoz egyfajta lazulást is, egyre magabiztosabban és természetesebben él jól bevált patronokkal, melyek jelenlétét az állatregények egyformaságában is érzni.

E regények és kisregények alapképlete nagyjából azonos: bennük egy tisztaszívű, okos, emberi mértékkel mérve is kiváló állati lény játssza az egyik főszerepet, s mellette egyre-másra tűnnek fel ugyancsak egyszerű, de jó szándékú emberek, akiknek életében majdnem mindig egyfajta igazságszolgáltatás is érvényesül. Hol felemelkednek jó tulajdonságaik révén – vagy éppen a körülmények szerencsés találkozására folytán –, mint a *Legenda a nyúlparikásról* Gázsija, hol váratlan, de az állati ész logikájával teljesen egyértelműen magyarázható tragédia következik be, mint a *Baleset!*? című elbeszélésben.

Tersánszky maga is egyfajta *paradoxográfiát* művel, amikor esett, szegény hőseinek – akár állati köntösben – igazságot szolgáltat. Ez az ókori prózában feltűnő műfaj voltaképp a mítoszokat értelmezte újjá, mintha azt a költők eltorzították volna, s a regényírónak kellene régi jogaiba és történeti hitelébe visszahelyeznie. Tersánszky több ízben is kifejti, hogy az élet igazságtalansága folytán a tisztaszívűek kerültek torzított, hátrányos helyzetbe, az ügyeskedők, életre valók eltapossák őket. Ezt a valóságos igazságtalanságot orvosolja a maga módján a „legenda” anyagában. Gázi például még sokkal lejjebb áll a társadalmi ranglétrán, mint Kakuk Marci. De ő is méltó arra, hogy az író felemelje, s megmutassa jellemének eredendő nemességét. „... benne teljesen lefokozódott az életőszton – írja Schöpflin Aladár –, csak ténfereg, ütődik jobbra-balra a világban, gondolata sincs, hogy magán segítsen. Egyetlen vágya van: nyúlparikást enni, és ezt se tudja elérni. Akiknek egész rakás nyulat hozott haza, azok nem adnak neki belőle, ő maga csak ábrándozni tud róla, de azt is csak úgy, hogy majd hoz nyulat a mezőőrnek, akinek nyári konyhájában télen lakik, aztán kér belőle egy tányér parikást.”

Gázsiban valóban érzni a teljes egyszerűséget, s ugyanakkor benne mégis az emberi érzések ősrétegei, egy, az idők folyamán, a társadalom által megrontott lelki őstípusig nyúl vissza Tersánszky, mikor újra fölfedezi a teljesen természeti embert, aki nem igyekszik rendet tenni magában és maga

körül, hanem olyannak fogadja az életet, amilyen. S ahogy az antik regény visszaállította a mítosz eredeti értelmét, úgy rehabilitálja Tersánszky ezt a már-már ősinek nevezhető embertípust, mely néha azonos magával a természettel, belé olvad, s vele lélegzik. Gazsi élete csupa rettegés, mintha vak erők vennék körül, melyek folyvást vesztére törnek. S ugyanezt a rokon érzést fedezi föl Paprikás, a nyúl szemében is, aki – Tersánszky állatregényeivel kapcsolatban alighanem ezt a vonatkozó névmást illik használnunk a nyulak, csókák és gímek „személyeivel” kapcsolatban – a körvadászat zaja elől menekülve rémülten inal a mezőőrök nyári konyhájába, hogy ott találjon menedéket. Amikor Gazsi ki akarja halászni a kemence üregéből, „a nyúlnak a két szemében mérhetetlen, zokogó esdeklést látott”. S megérzi e tekintet üzenetében, hogy mindketten egyformán kiszolgáltatottak, nyomorultak. A természetbe olvadás, a természettel való azonosulás módját mutatják azok a jelenetek is, melyekben a megszelídített Paprikás és Gazsi mélyen „emberi” viszonyáról, kapcsolatáról szól az író:

„Máskor meg . . . és ez volt többször . . . Paprikás sarkában Gazsi hozzá hasonló, vad tapsifülest látott. Alig akart elmaradni ez a nyúlajtás Paprikástól.

No! Gazsi nagyon kitalálta, miről van szó. A Paprikás eladó nyúlkisasszony volt már rég. Hát a nyomában feltűnedező tapsifülekés kétségkívül az udvarlói voltak.

A tény mégis az volt, hogy a Paprikás, magánál az édes-kedves párjánál is jobban vonzódott, lám, Gazsihoz, a gazdájához, amikor a párját is otthagya Gazsiért.

Szerette is Gazsi úgy ezt a Paprikást, mint emberszív nem szeretett még. Meg nem vált volna tőle semmiért. Kérték Gazsitól már a nyulát . . . tréfából is próbára tették . . .”

A „legendák” és állatregények antropomorfizációja fokról fokra finomodik Tersánszky írói gyakorlatában. *A szerelmes csóka*ban – mely a legkorábbi közöttük – jóval kevesebb nyoma van az azonosuló részvétnak, itt az emberiesítés egyértelműbb, jóval ironikusabb. A célzások, utalások pontosan lefordíthatók. Tyákó, a csóka első nevelője nagybátyja, a püspök. „Ő mindig a legokosabb csóka a nemzetségünkben. Mivelhogy mindig ő a legnagyobb és legerősebb csóka. Magányosan él, mert az ő családja az egész csókanemzet, s feleség- és gyermekgondoknak nem szabad őt zavarni nagy hivatása teljesítésében. Ez a cölibátus különböztet meg bennünket a kálvinista varjaktól, akiknek papjaink házasodnak.” S talán még ennél a részletnél is ironikusabban idézi ugyanebben a regényében a „Szentháromság-tant”, mely a „csóka-hit foglalatja”. A csókáknál ugyan nem háromszemélyű egy istent tisztelnek, hanem négyet, a tavasz, a nyár, az ősz és a tél istenét, s valamennyinek igen nagy szerepe van az állatok szerelmi életében.

Az állat-szimbólumokat *A szerelmes csóka*ban olykor maguk az emberek fordítják le. Amikor Tyákót a dühödtt és féltékeny csókaferjek intim kapcsolatai miatt félholtra verik, és elüldözik, eszméletét vesztve fekszik a fák alatt. Arra járnak a „félelmetes lények”, s így kommentálják a csókatetem látványát: „. . . én azt hallottam, hogy a csókák minden ősszel püspököt választanak maguknak, és ilyenkor olyan vad verekedéseket rögtönöznek, akár nálunk a követválasztáson. Talán ez is valami bukott jelölt itt. . . Azt hiszem, az emberek is legszívesebben így némitánák el ellenfeleiket. Ez valami ellenzéki vezér lehetett.”

A szerelmes csóka Tersánszkynek önmagáról talán legtöbbet eláruló regénye. E közvetett formában majdnem mindent elmond arról a világról, mely a regény születése előtt három esztendővel kis híján öngyilkosságba kergette. Egyszer sem leplezi le oly élesen a pénzre és a szerzésre épülő társadalmat, mint éppen itt, ahol a csóka végre kendőzés nélkül vallhat az író legszemélyesebb érzéseiről. „Hovatovább pedig – mondja Tyákó – egyetlen hatalom lesz, a pénz hatalma.” S a pénzen alapuló csókatársadalom abban sem különbözik a kor emberi világrendjétől, hogy hazugságra épül. Testvérei közül Tyákó bizonyul a legéletrevalóbbnak, hamarosan mocorogni kezd a fészekben és egy vigyázatlan mozdulatánál kizuhan, s beleesik az alattuk levő, mélyen megvetett – mert aki lejjebb fészkel, a csókák világának is lenézett tagja – baglyok közé. A kiscsóka a sötétben elmélkedve némi iróniával jegyzi meg, nem is az a baj, hogy kiesett otthonából, s most aggódva keresik, hanem az, hogy éppen ide! „Hátha még azt tudták volna, hová kerültem! Bizonyára inkább láttak volna palacsintának a fa tövében, mint hogy ilyen züllött társaságba keveredve, már ilyen fiatalon. Hiába, a társadalom már ilyen önzetlen. Szívesen feláldozza a legnagyobb fiát is szent elveirért.” S ennek az általánosnak érvényes társadalmi erkölcsnek foglalatát fejti ki Krox, a torna- és vívómester is, aki a kis csókákat először oktatja. „Aki gyöngye – mondja nagy bölcsen –, az csak a köznek használ azzal, hogy mindenki felrúghatja, és elkaparinthatja a csőre elől a falatot. Ha pedig így éhen fordul fel, akkor is csak a köznek használ tetemével, ha marad még hús rajta, amit felfaljanak társai.” A szegény csóka és a szegény ember értéke nagy-

jából egy. Amikor Tyákó hosszas bolyongások után a kaszárnyába kerül, ahol végleges otthonra talál, jól megjegyzi az őrmester bölcsességét: „... egy sánta csirke többet számít egy honvédnél, mert a sorozás nem kerül egy fityingbe se.”.

A szerelmes csóka talán az egyetlen olyan Tersánszky-regény, amelyben nem a cselekmény az igazán fontos, hanem a keret, amelyben az író kedve szerint fejtegetheti eszméit. Különösen filozófiai nézeteit adja szívesen Tyákó és a többi szereplő szájába. Kedvenc gondolata, hogy a megromlott emberi közegben az emberiség legfontosabb pozitív elvei visszajukra fordulnak, relativizálódnak. Riki-krox, az énektanár, aki Tyákóra nagy hatást tesz a természetes erkölcsiség hangoztatásával, így nyilatkozik fogékony és lelkes tanítványának az igazságról: „... az igazság nem lóg a levegőben, hanem a többség csinálja, és aki más tesz, az bolond. Viszont, aki elismeri magáról, hogy bolond, ahelyett, hogy százat csinálna a maga többségének, az már rászolgált a nevére.”

Tersánszky visszatérő gondolata, hogy egészséges lélek csak jól fejlesztett, harmonikus testben lakhatik. Ideálja – mint ezt nemegyszer hangoztatja – a spártai nevelés, amely e kettősséget egyesíteni tudta, s ugyanakkor nyíltan megvallotta az erősebb jogát. Becsületesebb, igazabb volt az a világ, mint a mai, mondja, mert nem ítélte el a kis gazembereket a nagyok törvényeinek szellemében. Mindezt „csóka-színvonalon” is kifejti A szerelmes csókában. A kaszárnyába került madarat az őrmester fia, Miska mindenféle mutatványra megtanítja, s végül arra buzdítja, hogy lopjon ki néhány piculát a számvevő őrmester előtt tornyosuló pénzhalomból. Tyákó elgondolkodik.

„Kissé haboztam. Mert tudtam már, hogy az emberek egészen más törvényeknek hódolnak, mint az állattársadalom. Ők csak bizonyos szertartások keretén belül lohatnak büntetés nélkül egymástól, amiknek a szentélyeit börtöneknek s több effélének hívják.

Úgy tudom, hogy egyetlen egy országa volt csak az embereknek, ahol nyíltan tanították az iskolában az ifjúságnak, hogy az ügyes tolvajlást is szentesíti a törvény: már azzal, hogy amiről nem tud, az szabad. Ebből legalább annyi igazságérzet sugárzik, hogy ott nem kellett szégyenkezniök a nyomorult csirketolvajoknak, akik a betevőért vétkeznek a nagyobb gazemberekkel szemben, akik hamis bukásokkal, közéleti panamákkal, a csömörön túl is tömni akarják magukat.

Ez az ország Spárta volt, és fiait az egészség fiainak hívták az emberek. De kipusztították őket, s velük az egész fajtájukat. Csak a jogról, az igazságról, a szépségről való és elferdített elveiket használják most is a népek.”

A természetjogot több változatában is fejtegeti a regényben. Mint ahogy már-már kanonizálja a természetes észjárást is. „... a bölcsesség nem az – eszmélkedik Tyákó –, hogy csupa okosat beszélünk, hanem hogy el tudjuk hallgatni azokat a számárságokat, amiket pártatlan igazság névvel illetünk.” A „számárságok” közé sorolja a hagyományok kábult tiszteletét, s a babonáságot, mert ezek „bódítószerek”, s azért is terjednek macacsul, mert jobb szeretjük „megőrizni, mint beismerni” butaságunkat. Ezzel kapcsolatban több ízben is visszatér a vallásos hit kérdésére. Tersánszky maga alighanem a természet-vallás talaján állt, s mint Tyákó ő is némult döbbenetet érzett, amikor a világegyetem hatalmas körforgásában ráébredt a maga parány voltára. De mihelyt mindezt elméleti rendszerbe foglaltan látta viszont, s természetfeletti magyarázatával találkozott – melyeknek közös vonása, hogy mind tévedhetetlennek tartja magát –, az „egy bárgyú hahotával kavardott tova róla”.

A „legelemibb természeti törvények” az egyetlen elfogadható tény. A többi gondolat kísérlet, a fogalomalkotásé vagy az általánosításé is, csak relatív lehet. Gürinka, a kedves csókaasszony, Tyákó egyik szerelme igen gondosan ki is fejti ezzel kapcsolatos elméletét:

„Tulajdonképpen minden általánosítás teljesen relatív a legelemibb természeti törvények kivételével. Mert hogy egy egészen útszéli példával éljek; ha azt mondom: 'a vágy rosszabb, mint a kielégülés, mert fáj, míg amaz élvezet' ... és ha erre azt mondom: 'a kielégülés rosszabb, mint a vágy, mert ezt a csömör követi, míg amazt a gyönyör' ... hát mindkettő teljes igazság, s azt mutatja, hogy minden általánosításnak az ellenkezője is igaz. Így lévén azonban, megállapíthatjuk, hogy minden általánosítás haszontalan, amellettt hogy minden fejtegetés értelmetlen, és minden megállapítás bizonytalan, ha valami pozitív, egyetlen, tehát ismételtetlen jelen esetre nem vonatkozik. És persze, amennyiben ez is, amit most állapítottam meg, éppen ilyen általánosító megállapítás, akkor ez bizonyos tekintetben a szavak csődjét jelenti, hogy általuk valamit megérthessünk és elérhessünk, ha csak ...”

Itt Tyákó megszakítja a bölcs csókahölgy előadását, aki a filozófia történetének egyik legizgalmasabb kérdésébe gabalyodott bele. A történelem tragikus korszakaiban, midőn az ember bizalma megrendül a tapasztalásban és a szellem értékeiben, újra meg újra jelentkeznek az a filozófiai szkepticizmus,

melyet itt is olvashatunk. Kínzó élességgel fogalmazódik meg ilyenkor az a valóban súlyos probléma, hogy a mindennapos tapasztalás nem tükrözi adekvátan a dolgokat. Akadnak olyan szélsőséges gondolkodók is, akik szerint az érzéki adatok hamis látszatok, s nem alkalmasak az ismeretszerzésre. Parmenidészről és Zénontól Humex-on keresztül a modern kor filozófiai gondolkodásáig, ha elméletibb kifejtésben is, de találkozhatunk azzal az eszmével, hogy mindenfajta ítélet bizonytalan. S Tersánszky ezt a gondolatot nem a kanti értelemben érti: nem úgy gondolja, hogy a szkepticizmus az emberi fejlődés természetes tudatállapota, melyet a fejlődő ész meghalad, hanem mintegy a természetes észjárás végkövetkeztetésének állítja be, olyan felismerésnek, melynek szabályoznia kell és lehet az ember létmódját. És a csókák világában legalábbis valamelyest hatnak ezek a felismerések, hiszen – mint Tyákó meséli – itt nyilvánvaló, hogy az érzelmi világban semmiféle törvény nem érvényes, illetve csak egy: úgy kell örömmel élni az életet, hogy sose kísértsen a csömör és a hiábavalóság érzése. De így – erről gyakran beszélgetnek a csókák egymás között – az emberek nem tudnak élni. Mert „bennük egyszerűen felgyülemlik a kultúrában elhasználatlan és levezethetetlen gyilkolási ösztön, akár a kocsimák parazslegényeiben a virtus. Ezért rontottak népek és fajok, nemzetek és osztályok egymásnak, mert hiszen arra, hogy a föld sárgulója tízszer annyi embert kényelmesen és jóllakottan eltarthasson, százezernyi békés mód kínálkozik.”

A szerelmes csóka s A vezérbika emlékiratai bölcselkedő traktátusaiban újra meg újra felvetődik az a kérdés: hogy a vér és a veríték „mocsakában” élő emberiség megfeytheti-e az élet, az igazi élet titkát. Tersánszky szerint az életen mindig életmódot kell értenünk, s ennek mikéntje foglalkoztatja, nem az élő anyag keletkezése és múlása. Nézeteit bőségesen dokumentálja állatregényeiben, legegységelműtben *A vezérbika emlékirataiban* fogalmaz, midőn azt fejtegeti, hogy akiknek az Élet feltárulkozik, azok soha nem „szóradatokban”, hanem tettekben mutatják meg „megihletődésük mérvét”. De azt is hozzát teszi, hogy az emberek tettei többnyire rosszra irányulnak, mert az emberiség még nem érkezett el szellemi fejlődésének arra a fokára, amikor újításait és fölfedezéseit a maga javára kamatoztathatja. E nézeteit meglehetősen közvetetten és leegyszerűsítve adja a gím ajkára, mégis a történelem további fejlődése sok vonatkozásban igazolta elképzeléseit.

De nemcsak az egész emberiség vonatkozásában hangoztat Tersánszky némiképp szkepticus elveket, hanem úgy látja, hogy az egyéni kiválóság is inkább szerencsétlenségek forrása, semmint a fejlődés hajtóereje. „... keserves dolog az – írja *A szerelmes csóka* bevezetésében –, ha valaki kiváló egyéniség, ... a dicsőség egyenesen végzetes szerencsétlenséget hoz bárkire”. Állatregényei majdnem mindig ennek a tételnek illusztrációi, hiszen a csóka vagy a szarvasgím bármily kiváló is, nem szabadulhat az átlag kötöttségeitől. Tyákó szinte páratlan bölcsessége annyira elegendő, hogy megmentheti életét, megmaradhat a veszélyek közepette, és maga választja a biztonságot adó kalitkát, amely megőrzi az individuumot. Az egyén legfeljebb a társadalmon kívül találhatja meg boldogulásának feltételeit. „Hősei nem a társadalmi kiváltságok kapuit döngetik – írja Bóka László *A szerelmes csókáról* –, hanem remekül érzik magukat a társadalmon kívül. Hősei nem hősök, mégis hódítanak, mert csóka-császárogásuk, csibész szemtelenségük, gyerekkotyogásuk ösztöneiknek azoknak a mélyeihez szólnak, amelyek csak eufémizmusok hazug álrühájában merik néha felütni a fejüket.” Talán ezért is nevezhetjük ezeket az állatregényeket társadalmi szatíráknak, holott az író tiltakozott e feltételezés ellen.

Aki ennyire tisztában van az individuális kiemelkedés korlátaival és nehézségeivel, nyilván azt is pontosan látja, hogy az írói eredetiséget is sajátos áttételeken keresztül tudja megvalósítani. Tyákó ezzel kapcsolatban is kifejti nézeteit, melyek aligha különböznek Tersánszky elveitől. „... nem izgat az eredetiség – mondja egyhelyütt –. Legfeljebb megjegyezhetem róla minden kapcsolat nélkül az előzőkhöz, hogy épp azt tartom igazi eredetiségnek, ha valaki úgy tudja beadni a saját kieszelését, mintha azt a közajkról szedte volna.”

A szerelmes csóka meglehetősen komor képet rajzol a szellem fejlődésének lehetőségéről. Tyákó repdesései során megismerkedik városi rokonaiival, akik látszat szerint sokkal bölcsőbbek, mint az erdei csókanemzetség, hiszen büszkén vallják a felvilágosult természettudományos elveket, s alaposan átértékelik mindazt, amit annak idején nagybátyja előadásában hallott a világrépről. Tyákó azonban hamarosan felismeri, hogy az elméletek lehetnek ugyan újjak, de abban mindegyik közös, „hogy az ősi csóka hitregékhez kapcsolódnak”, azaz a tudásnak van egy ősi foka, melyet meghaladni és variálni lehet, de igazában elszakadni tőle – soha. Az új nézetek kivétel nélkül elméletnek tartják magukat, s valamennyi jogot formál a csatlakozhatatlanságra. Valójában azonban épp ez a legnagyobb gyengeségük, hiszen megmerevedve alkalmatlanná válnak a fejlődésre, az új gondolati elemek befogadására. Ebben persze

megint tetten érhetjük az író vonzódását a naturális, a természetes észjáráshoz. Vagy ahogy Tyákó mondja önmagáról: „Nekem . . . kissé paraszti irtózatom van minden csináltságtól”. Számára a bölcsélet nem az életről való elmélkedés tudománya, hanem az abban való teljes elmerülése, s olyan apró élettények felmutatása, melyek bölcséleti mezben is értelmezhetők. Csak ilyen magatartással lehet véleménye szerint ismét helyreállítani a világ és a gondolkodás megbomlott egyensúlyát, melyet oly megragadó hitellel és erővel ábrázolt több nagy regényében. Hogy a világról, vagy az emberről milyen képet alakítunk ki magunknak – hangsúlyozza –, az mindig a nézőpont kérdése, tehát alapvetően relatív. Meglehet, a csókák, akik följebb élnek a fán, mélyen megvetik a sötétben bujkáló baglyokat, akiknek csak lejjebb juthat odú. De a tételt meg is lehet fordítani: a baglyok ugyanígy lenézik a csókákat, hiszen azok nem látnak a sötétben. Tyákót élehetetlennek és ostobának tartják a kisbaglyok, bagolyanyó azonban védelmébe veszi: „– Ne bántsátok! – szólt. – Ez a kis buta is jót fog egy rendes családban. Másként sosem tudhatnátok, milyen ügyesek vagytok.”

Hasonló relativizmus jellemzi azt a módot is, ahogy a csóka a társadalom erkölceit szemléli. Tyákó több ízben is ellenkezésbe és összeütközésbe kerül a társadalom által kodifikált erkölcsi renddel. Mindig olyankor, amikor természetes hajlamait igyekszik követni, s olyat tesz, ami neki, személy szerint, jó. Ebből egyértelmű a következtetés: a törvények azért születnek, hogy az egyén jóra irányuló hajlamait megfékezzék, hogy elnyomják azokat az ösztönöket, melyekkel a természet ad jelt magáról. Amikor Tyákó ráveszi az ifjú csókákat, hogy a felnőttek módjára játsszanak „szerelmesdit”, hatalmas botrány tör ki, s az idősebbek iszonyúan elpáholják őket. Pedig ez a „játék” becsületesebb és igazabb volt a felnőttek életének keserű valóságánál:

„Hiszen elvégre is, mi csak a felnőtteket utánoztuk. Sőt az utánzat ezúttal jobb volt az eredetnél. Hiszen a meglett csóka-hitestársak közt sokkal több veszekedést, torzalkodást láttam, mint odaadást, míg mi, ifjú szerelmespárok, csupa gyöngéd egyetértés és kedvesség voltunk egymáshoz. Hát ha azzal a nagyszerű családi kötelességekkel kecsegtetnek bennünket a jövőre, és botorsággal szidalmazták ifjúságunkat, akkor bizony inkább maradjak örökké akár hülye ifjú is, mint okos felnőtt.”

A *Szerelmes csóka* baglyai bizonyos mértékig a természetes életmódot választó és vállaló „hülye ifjak”, akiket megvet ugyan az egész társadalom, de nem tud mit kezdeni velük, mert nappal alsznak, és csak akkor jönnek elő, amikor leszáll az éj. A baglyok lehetnek akár az éjszakai kávéházakban gyülekező írók-újságírók szimbólumai is. Ezekre is haragszik mindenki, de életmódjuk többé-kevésbé megközelíthetetlenül teszi őket. Éjjel azonban elemükben vannak: „gyalázatos visongással meg huhogással ijeszti fel álmukból a jámbor nappali madártársadalmat”. „Nyomorúságos pincelakásokban” élnek, meglehetősen szegényen, s hiányzik belőlük a jó modor és a tisztesség.

Az igazi költészetnek mégis sugárzása van, melynek, aki csak ismerkedik vele, nehezen tud ellenállni. Hősünk nagybátyja emelkedett, szép és kenetes prédikációkat mond, ezek azonban hamarosan leperegnek a hallgatóról. Riki-krox, az erdei énektanár viszont gyönyörű hanggal rendelkezett, életmódja is kötetlen és felháborító volt, mint az igazi művészemberé, nem véletlenül óvták hatásától gyermekeiket a jól nevelt csókaszülők. Ám az énekes mégis nélkülözhetetlen tagja a csókák nagyszerű társadalmának, mert „akit csak valami bánat ért, csak odament hozzá, hogy nótáit és hetyepetyéjét hallgassa, és már különkülön megvigasztalódott az életen, mint püspökünk legkenetesebb erkölcsi prédikációjától.” Ezúttal Tersánszky szükségesnek tartja Tyákó szavaihoz hozzáfűzni a maga nézeteit is. . . . az emberek közt is ilyenek a művészfélék. Nem hogy megtűrik őket, de kénytelenek megtűrni, mert ha nem akadnának köztük ilyen léha, vidám lelkű Riki-krox fajták, hát beledögölnének az unalomba, vagy egymást kezdenék öldökölni azért a rémítő ostobaságért, amit úgy neveznek, hogy tökéletes erkölcsi társadalom. Mert bár mindenki hangoztatja, hogy erre kell törekedni, azért magában úgy van, mint egy nagyszerű orvossággal, hogy inkább másnak kívánja, hogy része legyen benne. Maga beéri már kártékonyabb étkekkel és italokkal is, sokkal szívesebben. Így hát azt hiszem, hogy ha valaha el is lehetne érhető egy tökéletesen jóerkölcsű társadalom, a tagjai kénytelenek volnának maguk közül sorshúzás útján letisztességteleníteni egyeseket, hogy nagyon kirívó kivételek ne legyenek benne azok, akik mégis megbotolnának. Ezért van, hogy az emberek, az ilyen Riki-krox-félék iránt, akiket leszólnak nyilvánosan, titkon nagyon is hálásak lelkükben a rossz példáért.”

Az író e szavakkal egyszerre igazolja Kakuk Marci látszólagos erkölcstelenségét és a maga életmódját, művészetszemléletét is. Kakuk Marci, a társadalom szemszögéből legalábbis, deviáns magatartást tanúsít. (Mint ahogy Tersánszky is azt tanúsított sok esetben.) Ám ez az átlagtól való eltérés ugyanakkor megajándékoz az igazi költészet szabálytalanságával, és olyan erkölcsi példával, melyet

erkölcstelennek nevezhetünk ugyan, de lelkünk legmélyén élnek és munkálkodnak azok az ösztöneink, melyek inkább ezekkel azonosítanak. Embervoltunkhoz hozzátartozik ugyanis, mint ezt Tyákó nagy bölcsen megállapítja egyik elmélkedése során, hogy az utat összetévesztjük a céllal: pénzt halmozunk, s közben elmulasztjuk azokat az örömeket, melyeket a felhalmozott pénz révén igyekeznénk megszerzeni. „Így gürölnék költők, tudósok, művészek, penészes pandekták és festékesdobozok közt, és legfőképpen a koporsójukat vagy a sírkövüket bámulja meg személyük helyett a sóvárgott dicsőség.”

A *szerelmes csóka* történetének középpontjában az emberi társadalom képmutató és hazug erkölcsének megvető méltatása, leleplezésének szándéka rejlik. Az életnek szinte minden területéről elmondhatja véleményét az író csókahősével. Kiváltképp sokszor fejtegeti elképzeléseit a nevelésről, mely merev és természetellenes szabályaival eleve képmutatásra serkenti a fiatalokat. Mondanunk sem kell talán, hogy Tersánszky elemében van, amikor a fiatalok nemi felvilágosításáról elmélkedik, hiszen egyik visszatérő – nem is alaptalan – feltételezése, hogy a felnőttek társadalmának nagyon sok gátlása származik abból, hogy az ifjúság számára sok téma „tabu”, mert az életben és a törvényekkel szabályozott emberi környezetben rendszerint nem a hozzáértők foglalkoznak a nemiség témájával. Nyilvánvaló – fejtegeti Tyákó a csóka –, hogy a nemiségnek meghatározó jelentősége van az egész emberi történelemben. Ezért is érthetetlen, hogy vele államférfiak, bírák és ügyvédek foglalkoznak, nem pedig orvosok. A szerelemről általában kialakul egy ideális kép, amely azonban nem adekvát a valósággal. Ilyesformán ugyanis sok olyan vonatkozása is kanonizálódik, mely természetellenes.

A *szerelmes csóka* olyan korszakban fejtegeti nézeteit, amikor a jó középosztálybeli keresztény erkölcs központi problémájává vált a nevelésnek. Az első világháború súlyos következményei fokozott önvizsgálatra készítették a társadalom úgynevezett vezető rétegeit is, melyek a maguk számára azt a tapasztalatot szűrték le a történelmi földrengésből, hogy fokozni kell az erkölcsi nevelés hatékonyságát, hogy majdan egy edzett, a kemény önevelés iskoláját elvégzett nemzedék próbálkozhassék megváltoztatni a trianoni végzést. E szilárd erkölcsiség megteremtésén különösen a vallási közösségek fáradoztak. A korszak ideáljának legjellemzőbb megnyilatkozásai Tóth Tihámér százezres példányszámban közkézen forgó munkái voltak (legismertebb a *Tiszta férfiúság*). Tersánszky csókája bizonyára rá is céloz, amikor inkább az orvosok feladatává szeretné tenni az ifjúság nemi felvilágosításának ügyét. „Az emberek, tudom, egész könyvtárakban fektetik le az ideális szerelem körmönfont szabályait és tüneteit – mondja a többi között –. De csak egyet jegyez meg rá. Mi jobb? Ha illúzióimba beleférnek kétes tisztaságú dolgok is, hogy ne csalódjam soha bennük, vagy kiküszöbölöm őket, és aztán csömört kapok a tiszta szerelemtől is, mert tapasztalnom kell, hogy az nem lehet el kétes tisztaságú dolgok nélkül?”

Tersánszky ifjúságától kezdve tapasztalta, hogy miközben lelkesítő eszmék hangzanak el a tiszta erkölcsről, a jellemről, a társadalomnak meghatározó jellemzője a képmutatás, melyet Tyákó a „tiszteletes modor” fogalmával azonosít. Alighanem messzire vezetne, ha e korszak nevelésének és erkölcsiségének belső ellentmondásait fejtegetnénk, melyeket a csóka oly vonzó szakímonddással nevez meg. Kétségtelen, a sokat emlegetett „jómodor” elsajátítása közben a fiatalok is találkozhattak olyan jelenségekkel, melyek enyhén szólva megkérdőjelezték ennek érvényességét. Az úgynevezett „korporációk” csak a középosztályi ifjúság számára voltak nyitottak, s hogy mit is jelentett ezek „keresztény szellemisége”, arra vonatkozóan jó fogódzkodat adhat például Thurzó Gábor *Bárány az akolban* című elbeszélése, melyben egy ilyen közös együttlét élményítő valóságát idézi föl, azt is éreztetve, hogy az erkölcsi célkitűzésekbe belejátszott a majdani „országvezérlő feladatok”-ra való felkészítés szándéka is.

A *szerelmes csóka* erkölcsi fejtegetései során nagy szerepet kap az író sokat hangoztatott elméletellenessége is. Szerinte a bölcelet épp a tett hiánya. Amikor az embernek nincs módjában cselekednie, akkor kezd el elmélkedni arról, mit is tenne. Ezt nevezik filozófiának. A fennkölt erkölcsi törvények forrását pedig az undor érzésében kell keresni: amikor eszmélkedés vagy a tapasztalás közben megtalálunk valamit, ennek okát igyekszünk szabályok formájában kirekeszteni.

A regényben, akár csak a kor egyik legsikeresebb művében, *Az elsodort faluban* élesen szembeállítja az író a „bűnös város” és az „érintetlen, tiszta falu” erkölcsiségét. Természetesen Tyákó ezt is a tapasztalat szintjén általánosítja. A városi csókák ugyanis féltékenyen ügyelnek a társasági illemszabályokra és a jómodorra, s közben szemet hunynak olyan erkölcstelenségek fölött, melyet ők is elkövetnek. Természetesen nem nyíltan. Mert a városi csókák – szemben vidéki rokonaikkal – sem az érzés, sem a tett szintjén nem ösztölké. „... azt tapasztaltam – mondja a csóka –, hogy a városi csókálányok maguk azok akik túltesznek kacérságban a legvirgoncabb vidéki lányokon is. Szemükbe szinte nem is nézhettem. Csak legfőképpen a kontyukból különböztettem meg őket. Annyira kizárólag hátat fordított-

tak nekem. De ami jobban feltűnt, hogy a menyecskék, sőt a korosabb, férjes nők is egészen nyíltan viselkednek velem ilyen szabadosan. Hogy azonban erre a hímcsokak valami nagyon gyűlölködő vagy féltékeny pofákat vágnának rám, alig észleltem. Legalábbis egészen az udvariasság alá rejtették érzéseiket. Annyi bizonyos, hogy az egész érintkezésmód alig hasonlított ahhoz, amit csókatársaságban az erdőből ismertem." A „simánci” városi csókak a beszédet, az emberi érintkezés eszközeit is kiforgatják eredeti valójából: „nemcsak önmagáért való élvezetté vált náluk, hanem finom-finom élű fegyverré készítették ki egymással szemben”.

Az *elsodort faluban* mely hat évvel *A csóka* (ezen a címen közölte *A szerelmes csóka* első változatát Tersánszky a Nyugatban) előtt jelent meg, Szabó Dezső szinte monumentális, s irreálisra növeszti a tiszta ember típusát, aki izmaiban őrizi „egyetlen akarat mámorát”, s megtestesítője „a tömegek egészséges érzék”-ének. Tersánszky csókája nemegyszer hasonló problémákat fejtet, de sosem rugaszkodik el a valóságtól, sosem téved az illúziók ingoványába. Ez a csóka józan és talpraesett, mert rokona Kakuk Marcinak is. S ugyanakkor némi iróniával is rendelkezik, ami Szabó Dezső hőseiből teljességgel hiányzik. Azt Tyákó is jól látja, hogy az „alsóbb néposztályok” természetes és romlatlan ízlése, érdeklődése sokkal fogékonyabb mindenfajta új hatás, különösen a művészi modernség megnyilvánulásai iránt. De ezt a felismerését sem elméleti általánosítások formájában közli, hanem egy szellemes, ötletes helyzet forgatagában, amikor a művelt ezredesné szalonjában modern zenét játszanak a muzsikuskok:

„Az ezredes igen egyszerű bácsi volt. És sokszor nyíltan bevallotta, hogy neki ezek az új zenei remekek úgy hatnak, akár a fűrészfű vagy a gyöngytyúk idétlen nyiszergése.

A vendégek közül persze többen szörnyülködően és buzgólkodóan igyekeztek vitatni az alezredes előtt az új művészi muzsika szépségeit.

De többit láttam ugyanezek közül a vendégek közül, hogy unottan bámészkodnak el éppen a legújabb művészi darabok játéka alatt. Önkéntelen kis ásitásokat gyúrnek le és csak röstelnek fészengeni. Míg aztán, kimenet az udvaron, egy közönséges verkli hangjaira, éppen olyan önkéntelen röstelték el, hogy megragyo a szemük, és füttyre idomul az ajkuk.

Vizont észrevettem egy kapitány úrhoz járó borbélylegényt, aki flótázott műkedvelésből, hogy az udvaron állva gyönyörrel és szájtátva eresztette át hallóidegein az ezredesné magánhangversenyit. Pedig hát ez a közönséges lelkű fickó aligha komédiázott, s még kevésbé volt fogalma, hogy a legújabb remekeket élvezi. Konyitani pedig sohasem konyított a zenetörténethez.”

A csóka azt tartja az emberek legnagyobb vétkének, hogy nem becsülik a lét legszebb ajándékát, magát az életet. Ez is Tersánszky visszatérő gondolata. Végigélve a front borzalmait, látva a hullahegyeket, megmenekülve a gáztámadás szörnyűségeiből, újra meg újra visszatér ahhoz a felismeréséhez, hogy az emberi élet értéke – mely pedig a maga nemében csodálatos – devalválódott. Amikor az egyéb területen levezetetlen ösztönök felhalmozódnak, mint palackból a szellem, rászabadul a világra az öldöklés igézete. S amikor az emberiségnek nagyon jól megy a dolga, „szenvédést, nyomorúságot, gyászt, borzalmakat zúdítanak magukra”. Tyákó maga is részese lesz a háborúnak, sőt legvégül, amikor a fogságba jutottak üzeneteit hazajuttatja, kitüntetés is kap. Mégis pacifistának mondja magát, s csak egyetlen okot ismer el, amikor a népek háborút kezdeményezhetnek: „... Ha életlehetőségeitől megfosztott nép emeli öklét igaztalan és magokat agyonzabált elnyomóira és kizsákmányolóira, utolsó mentségül”.

Ha Tersánszky háborús témáit vesszük vallatóra, feltűnik, hogy az idő távolában egyre több ábrázolásában a humoros elem, s egyre nyíltabban tárja föl azokat a visszaéléseket, vezetési ügyetlenségeket, melyek az első világháború nagy vereségeihez vezettek. *A szerelmes csóka* ebben a vonatkozásban nem a *Vizontlátásra, drága* vagy *A margarétás dal* párdarabja – ezekben ugyanis jóval több a tragikus elem. Sokkal inkább tekinthetjük az *Egy ceruza története* rokonának, legalábbis azokban a részeiben, melyekben a front élményeit idézi. Tyákó ugyanazokat mondja el, amiket a ceruza. A hadsereg felszereltségéről („Hadseregünk a legelemibbekkel szükségbe jutott. A mi ezredünk szintén úgy megfoghatott, hogy a trének közül is bevonták a felesleges legénységet sorkatonának.”) éppen úgy, mint azokról az értelmetlenül humoros jelenségekről, melyek Tersánszky háborús regényeit sok vonatkozásban teszik a *Svejk* rokonává. Tyákó nagyszerűen bevállalja hírvivőnek. De milyen üzeneteket kötnék kártyalapon a szárnya alá? Például ilyeneket. „Kifogyott az ániszszesz. Utánpótlás! Két tucat kártyát küldjön. Ha nincs, rendeljen azonnal.” Vannak majdnem szó szerinti egyezések is Hasek és Tersánszky ábrázolásában. Svejk tőprengve áll egy plakát előtt, melyen az látható, hogy a baka keresztüldöfi szuronyával ellenfelét, s közben megsérti fegyverét is. Svejk elmagyarázza a dühöngő Dub had-

nagynak, hogy a katonát meg fogják büntetni, mert a fegyver épségét minden körülmények között óvni kell. S Tyákó a csatatéren ugyancsak egy muszkát lát, „akinek ujjnyira kiállt hátából a szurony, ahogy a mi bakánk keresztüldöfte. Ki se tudta húzni belőle”.

A szerelmes csóka egyik érdekes szereplője Kormos önkéntes, aki verseket ír. Vészesen hasonlít a *Svejk* egyéves önkéntesére, nemcsak beosztása miatt, hanem azért is, mert hosszú és bölcs intelmekkel fűszerezi az eseményeket, s közben elmondja azt is – alapos iróniával, – miért jelentkezett frontszolgálatra: „Nézzétek csak, nem nagyon szeretem túlságosan hangoztatni, hogy önként jelentkeztem a háborúra katonának. Mert nem tudom, mennyire tettem hősi hiúságból, mennyire a hazám iránti lelkesedésből, bizonyára leginkább azért, mert ha az a mesterségem, hogy kell az emberek minden érzését éreznem, hogy megszólaltathassam őket, akkor ott kell lennem, ahol a legmelegebb a hajcihő. Ellenben dicsekedni azzal, hogy a tűzvonalba kíváncsoztam, alig lehet akkor, amikor jól tudjátok, hogy gonosztevőket büntetésből is küldenek ide.” (Hasek önkéntese mindenesetre az utóbbi okból került a tűzvonalba, és ő is elmondja magáról ugyanazt, amit Tyákó Kormosról: „Az önkéntes a hadseregben olyanféle szerzet, mint az állatok közt az öszvér. Se ló, se szamár. De mind a kettő igényelheti rokonának. Az önkéntes már nem baka, de még nem tiszt. A tiszték azért nem veszik be, mert bakaféle, a bakák meg azért, mert tisztfele.”)

Kormos önkéntes monológja s a róla adott tömör jellemzés Tersánszkyra is jellemző: ő sem érezte magáénak az első világháborút, s minél inkább megismerkedett igazi arcával, annál erősebb lett benne a leleplezés szándéka és az ironikus távolságtartás gesztusa. A csóka eszmélkedéseiben többször is megfogalmazza a saját önportréját, s Tyákó szabálytalan, a konvencióktól ugyancsak eltérő gondolkodásmódjában sem nehéz az övére ismernünk. Tyákóval együtt ő is elmondhatja, hogy nem volt lázadó természetű, általában elfogadta a törvényeket, viszont nem volt hajlandó öröklött hajlamai ellen cselekedni, s „igaztalan rendelkezésekkel szemben a tökéletes feledékenységgel és szórakozottsággal álláspontjára helyezkedett”. A „szabad természet gyermeke”-nek mondja magát a csóka, de az volt maga Tersánszky is, aki regénybeli állat-alteregójához hasonlóan vajmi kevés lelkesedést érzett a katonai „diszciplína” iránt. S még nagyobb azonosulással helyezkedik bele a csóka szerelemfilozófiájába, melynek kifejtésekor ráismerhetünk ezzel kapcsolatban korábbi és későbbi írói nyilatkozataira (és tetteire). A csókához hasonlóan némi idegenkedéssel nézte a féltékenységet, s ezt a bölcs Tyákóval így indokolgatja: „Én sem önző, sem féltékeny természet nem vagyok. És őszintén szólva a féltés érzését a szerelemben kissé alantas tulajdonnak tartom. Bár megengedem, hogy természetszerűleg érthető járuléka. Sőt azt is, hogy esetleg afféle nyevet jelent, ami összetartja a családokat a tisztességben. De nem akarok általánosítani.” Tyákó-e vagy Tersánszky, aki jogos büszkeséggel fontosnak tartja tudunkra adni: „... annyira és olyan kivétel nélkül szeretem tényleg a nőket, hogy már ez a közvetlen és aggálytalan gyöngédség se bírna megállapodni egy nővel bennem”?

Tersánszky állatregényeinek közös jellemvonása a kedves, évődő báj, s a humor, mely a Kakuk Marciohoz hasonlóan sokféleképpen mutatkozik meg. A szerelmes csókára és a *Legenda a nyúlpaprikásról* is jellemzők a széles alapozású hasonlatok, melyekben a váratlanság, a hasonló és a hasonlított látszólagos divergenciája az uralkodó elem. A csókaregény „címetes őrmesterét” a következőképpen jellemzi: „... igen jeles és ismert egyén volt. Hatalmasabb volt a termete, mint Orbán szobra a szőlők közt, és kétfelől a képén akkora volt a császárszakálla, akár egy kisebb galagonyabokor.” Egyébként visszatérő eszköze humoros hatást keltő kitételeinek, hogy választékos kifejezésekkel él nem éppen választékosnak nevezhető helyzetekben; a helyzetkomikum, a már-már színpadi hatást keltő, vígjátéki helyzeteket különös kedvteliséssel színezi ki, részletezi. Amikor Tyákó a tiszték társaságában orosz hadifogságba esik, elfogóik éppen Hantunyeket, a „címetes őrmestert” vélik a főparancsnoknak, mert neki van a legtekintélyesebb külseje. „Hiába volt minden beszéd, Hantunyek őrmestert fogták karon a jó muszkálik, és nagy diadallal vitték a csapat élén. Az ezredes és a többi tiszt urak szerényen cipelték mögötte a tomisztert. Csak odaát, a muszka vonalakon túl sült ki végre a tévedés, és cserélődtek meg a szerepek, mikor a fogolytábor felé sorakoztattak bennünket.”

Ez a megértő, az élet ellentéteit olykor lekerekítő kedvesség talán a *Legenda a nyúlpaprikásról* legjellemzőbb eleme. Mindvégig érezni, hogy Tersánszky szereti az ütött-kopott, élettől meghajszolt, szerencsétlen Gazsit, hogy vele érez, s maga is szeretné, ha megtalálná boldogulása módját (a maga életkeretei között). Gazi egyike azoknak a ritka hőseinek, akiket belülről ábrázol. Eltávolítja viszont környezetét, melyről az írónak megvan a véleménye, legfeljebb nem fogalmazza azt meg, illetve közvetve érzékelteti, megint csak a vígjátékíró módszerével. A regény egyik legfeszültebb jelenetében Paprikás, a

nyúl menekülni kezd a vadászok vonta körből, s megpillantja őt a mezőőr hűséges vizslája. A kutya hanyatt rántja gazdáját, aki rögvést összeszóalkozik a grófkisasszony kocsisával, s míg ők hangosan perlekednek egy félreértés miatt, a riadt nyúl némi előnyre tesz szert. Olyan leleményesen, annyi találmányossággal ábrázolja Tersánszky az üldözés izalmában támadó félreértéseket, oly könnyedén bonyolítja a cselekményt, s teremti a feszültség új és új forrásait, hogy abból egy valóban a csúcra érkezett író habitusára ismerhetünk.

A *Legenda a nyúlparikásról* nem nagyigényű történet, de Tersánszky nem is választott ilyet soha, ő igazán akkor érzi elemében magát, ha az élet eseteteinek sorsáról számolhat be. Sosem élezi végtelenség a lét ellentéteit, nem formálja drámaivá ezeket, mert a leírás szintjén is teljes hitellel tudja ábrázolni őket.

Tersánszky hősei általában egyszerű emberek. A *Legenda*... Gázsija mellett a mezőőr mégis az egyszerűségnek egészen más fokát képviseli: ő belül van a hatalmon, s már csak öntudattal viselt állása miatt is mintha a hivatalos hatalom képviselője és megbízottja lenne. De ezt a mezőőrt Gázsii messze felülmúlja emberségben. Mert az a mélyről fakadó, érintetlen naivitás, mely őt és a hasonzorúeket jellemzi, hiányzik azokból, akik már némi vagyont szereztek maguknak, s különböző ügyeskedésekkel gyarapítani is akarják. Ezt sem mondja ki az író. Számára elég, ha különböző alakjai egymás mellett szerepelnek, s a történet folyamán így vagy úgy érintkeznek is egymással. A sűrűlódások és találkozások során világlik ki egészen egyéniségük és gondolkodásmódjuk különbsége. A legenda akkor veszi kezdetét, amikor Gázsii megtalálja a mezőn azokat a nyulakat, amelyeket a kocsis rejtett el a maga számára. Hóna alá vágja őket, s az iszonyú hóviharban elkezd hazafelé bukdácsolni. Embertelen szenvedéseket áll ki, s valósággal bebukik a mezőőrek konyhájába. „Hasmánt” fekszik, ájultan, s a mezőőr és felesége bökdösik, rugdalják, éleszteni próbálják. Nem azért, mert megsznáják a szerencsétlent, hanem mert kíváncsiak, honnan tett szert a nyulakra, melyek otthon már komoly perpatvar ürügyéül szolgáltak. A mezőőrné megállapítja, hogy Gázsii lélegzik. „Lehel! lehel! – kiáltja, s a következő utasítást adja tébláboló férjének –: „egy kis pálinkát adj neki. Szagoltassad vele, attól is felébred, ha nem, akkor töltsél neki a foga közé. Én nem őrzöm már itten. Megyek és készítem el hamar a vacsorát ebből az egyik nyútból. Hú, milyen finom kövérek! Kár, hogy nem segíthetl nyúzni! Hamarabb menne!”

Ebben a néhány mondatban tetten érhetjük a kivételes megfigyelőt, aki belelát az emberi lélek mélyeibe. Már az is remek megfigyelés, hogy a mezőőr felesége inkább csak szagoltatná az ájult emberrel a pálinkát. Az pedig telitalálat, hogy miközben Gázsii alétan fekszik, az asszony a nyulakat kezdi gusztláni, s boldogan készülődik a főzéshez, csak azt sajnálja, hogy a férje el van foglalva a szerencsétlennel, pedig kettesben „hamarabb menne” a megnyúzás munkája. Aztán felül Gázsii, és az az első gondolata, hogy ne itt müljék ki végelgyengülésben, „a mezőőrek kellemetlenségére, a szép szobájukban”. Tersánszky „szent igénytelenség”-nek nevezi gondolkodásmódját. Mondhatná szent együgyűségnek is. De ez az együgyű, tehetetlen ember mégis lélekben nemesebb, mint akik életre keltésén buzgólkodnak. S még mélyíti ezt az érzésünket az az egyezés, mely a mezőőrek és Gázsii között létrejön a csodálatos nyúlfogás után. Az őt nyúl ellenértékeképp Gázsii, míg a disznókondával el nem indul a határba, minden nap kap egy tál meleg ételt, „csak abból, amit a mezőőrek is esznek”. Közben megfő a nyúlparikás, illata csábítón tölti be a házat, de Gázsii bizony senki nem invitálta meg belőle, egy falatra sem.

Gázsii – bár gyenge pontja valóban a nyúlparikás – voltaképp sebezhetetlen az élet csapásaival szemben. Részben épp együgyűsége teszi érinthetlenné. Amikor a fertelmes hidegben visszaindul megkeresni a mezőőr kését (ekkor találja meg a nyulakat), szinte hipnotikus erőt kölcsönöz neki az a tudat, hogy indulásakor a mezőőr Isten áldásával biztatja. „Gázsii az volt az érzése, hogyha érette egy olyan derék, kemény, veres nyakú paraszt jár közbe az Úristennél könyörgőleg, mint ez a mezőőr, az Úristen lehetetlen, hogy ennek meg ne hallgassa a szavát!” De ebben a már-már mennyei ártatlanságában Gázsii azért megmarad törvénytisztelő embernek. Amikor a kacor társaságában meglesi a nyulakat, azon kezd eszmélni, hogy lopott jószágot lelni nem tiszta munka. „És még azt is másnak lelni. Az még éppen vacak egy ténykedés.” Ilyen finom megfontolás eszébe sem jut a mezőőrek vagy a feleségének. Ez csak a Gázsii-félek fejében fordul meg. Ők azok, akik makacsul hisznek a Nyomorultak Erős Gyámolának létezésében és hathatós támogatásában, s az élet szorításában is „kétségbeesett, együgyű” fohászokban fordulnak hozzá, hogy óvja-védje őket. S ha e fohászok nem találnak is meghallgatásra, mégis paradox biztonságérzéssel tölti el őket, hogy van valaki, akinek elmondhatják panaszukat, aki biztos meghallgatja őket, s feljegyzi érdekeiket. Mert hiszen – mint a *Legenda*... bevezet-

tésében olvassuk – a „Világ Üdvözítője” ezt az embertípust választotta a „Mennyek Országá főnemességét”.

Mindez nem jelenti azt, hogy Tersánszky idealizálja a szent bárgyúságot. *A vezérbika emlékiratai* azt igazolja, hogy a szellemi képességek jóvoltából igenis kiemelkedhetik valaki az átlagból, és arra is alkalmas, hogy övéi feje felől elhárítsa az élet veszedelmeit. De a dolgok természetéből adódóan kevesen vannak ilyenek. A tömeg egyedei nem bízhatnak a szellemi adottságok primátusában, számukra inkább a belenyugvás, a józan egyszerűség életszemlélete adódhatik. Ez marad Gazsi féllálati létének is egyetlen kristályosodási pontja. Beéri azzal, ami van, nem vágyódik többre, talán föl sem fogja, hogy a megélhetésen, a „túlélésen” kívül az életnek egyéb ajándékai is lehetnek. Vágyai közelre, a megfogható, anyagi valóságterületre irányulnak, egy nyúl-paprikásra – melynek csak illatát szívhatja be mohó vágyakozással –, szerény odúra, valami melegségre, hogy kibírja a farkasordító hideget.

Gazsi sorsa tulajdonképpen vértelítő. Pedig Tersánszky nem akar feikavarni. Ellesett az életből egy jellemző – és azokban az években nem is oly ritka – típust, és annak sorsát mutatja be, s mert maga is érzi annak végletes reménytelenségét, hát legalább bevonja alakját a mesei igazságszolgáltatás megbocsátó, az ellentéteket kiegyenlítő harmóniájával. „Valami morális jóság van benne – így jellemzi a *Legenda a nyúl-paprikásról* írói módszerét Schöpflin Aladár –, nem a szociális ember emberszeretete, nem elérzékenyülés a szenvedés láttára, egyáltalán nem szociális vagy szentimentális író...” S ha olykor van benne oktató szándék, annak kifejtése sosem igazi erőssége, hiszen mielőtt kilép az anyag-szerűségből, kevésbé mozog biztonságosan. Inkább elfogadja a dolgokat olyannak, amilyenek természeti valójukban. S ez az a pont, ahol a regény két főszereplője, Gazsi és Paprikás, a nyúl, voltaképp azonosak, s ezért érthetik meg egymást igazi barátokként. Gazsi Paprikásban felleli az érintetlen, humanizálható természetet, Paprikás Gazsiban találkozik az emberi jósággal és a szeretettel, melyet másutt hiába keresne. Ebben áll Gazsi igazi nagysága. Az emberi értékítélet szerint együgyű lény ő, épp hogy túl a vegetatív léten. Paprikás szemében mégis ő a nemesebb emberi princípiumok megtestesítője, aki megőrzött valamit azokból a humánus adottságokból, melyeket az ellenséges világ oly szívesen veszteget el. S ezért sem lehet véletlen, hogy a regény legvégén Paprikás az öt kis tapsifülessel visszatér Gazsihoz, s vele az ő igazabb, emberi világát választja.

Tersánszky állatregényei bizonyos mértékű rokonságot mutatnak a világirodalmi törekvással, mely ember és természet szinte misztikus átlényegüléssel végbemenő találkozását ábrázolta. A húszas években egyre-másra jelentek meg Ramuz regényei, az évtized legvégén kezdte hódító útjait Giono. Az ő műveikben az egyszerű, naturalis ember azonosulni vágyik a természettel, s ez az egyesülés új erőket szabadít fel benne. Tersánszky embere is természeti lény. Belőle azonban hiányzik mindenfajta mítosz és balladaiság, sokkal inkább a körülmények kényszerére marad meg a természet körében, semmint menekülne oda, megtisztító, átlényegítő tartalmakat keresve. Ramuz és Giono regényeiben olykor maguk a természeti jelenségek válnak az igazi főszereplőkké, míg Tersánszky egész természetábrázolását az jellemzi, hogy emberközpontú, vagy legalábbis emberi mértékkel mérhető. Megfigyelései mindig pontosak, látását nem felhőzi el a hihátos megrendülés, a kézzel fogható közelségben sejtett mítosz előtt való alázatos térdre borulás. Inkább a humor, a megbocsátó, évődő kedvesség szövi át ábrázolását. S mondanivalóját hitelesíti, pontosítja apró, életszerű megfigyelésekkel. (Hogy ezeket milyen fontosnak tartja, arra jellemző az is, hogy a hírhedt Törekével *A céda és a szűz* bírósági tárgyalásán majdnem öire mentek egy ornitológiai kérdés körül, vagy hogy jóval *A vezérbika emlékiratainak* születése után vitába bocsátkozott a természettudósokkal, akiknek véleménye szerint a szarvascsordák másként viselkednek, mint az ő leírásában.) A *Legendában* aprólékos gonddal, minden lényegtelen epizódra ügyelve mondja el például, hogyan zajlik le egy körvadászati, s mi különbözteti meg ezt a hajtóvadászattól. A grófkisasszony jellemzése kapcsán rendkívül pontosan jellemzi a neuraszténiasok viselkedését, hogyan esnek az egyik érzelmi végletből a másikba, s miben áll érzelmi labilitásuk. Ezekkel az epikai fogásokkal hitelesíti elbeszélésének mesei elemeit is, s így éri el, hogy még extrém mondanivalóit is hajlandók vagyunk teljes mértékben igaznak elfogadni.

A *Legenda a nyúl-paprikásról* látszólag szűkebb világot foglal magába, mint a *Kakuk Marci*. Benne mégis mintha szigorúbb és következetesebb szerkesztési elvek érvényesülnének. Kakuk Marci kalandzásait követve Tersánszky olykor – engedve Marci mesélő kedvének, hajlamának – szeszélyesen csapong. A *Legendában* azonban tudatosan szerkeszt, ügyelve arra, hogy a regénynek meglegyenek az izgalmi és érzelmi csúcspontjai, mint a vadászati leírásában, Paprikás menekülésének ábrázolásában, vagy a befejezésben. Ha e szabálytalan – és e szabálytalanságát vállaló – írthetség életművének végig-

tekintünk, a *Legenda a nyúlpaprikásról* akár legjobban, legkövetkezetesebben előadott regényének is nevezhetjük, melyet az írói igazságtevés szándéka éppúgy egybefog, mint emberi és állati szereplőjének rokonsága, gondolkodásbeli hasonlósága.

A vezérbika emlékiratai – bár cselekménye ugyancsak fordulatos és izgalmas, mint a *Legendáé*, a benne kifejtett bölcséleti anyag pedig *A szerelmes csókára* emlékeztet – kevésbé regényszerű. Elegyednek benne a természettudományos ismeretek a jóízű előadással és társadalombölcséleti felismerések, józan, vaskos megfigyelésekkel. Az utóbbiak sok esetben hitelesítik, igazolják az előbbieket. A módszer és az előadásmód *A szerelmes csókából* ismert, az állat kertelés nélkül elmondhatja azt, amit az ember nem. A vezérbika ráadásul mindezt intellektuális fölénytel teszi. S szavai mögött nem nehéz az időszerű társadalmi tartalmakat is megsejtenünk. Amikor a gím meglehetősen kendőzetlenül elmondja véleményét a vezetők ostobaságáról, vagy arról, hogy az emberi közösségek jobban szeretik a szürke agyakat, mint a kiemelkedőket, az írónak a korról való véleményét tolmácsolja, s természetesen kifejezője Tersánszky kedvenc társadalombölcséleti eszméinek is. *A vezérbika emlékiratainak* némelyik kritikusa szemére lobbantotta az írónak, hogy gondolatait meglehetősen durva formában fogalmaztatja meg állatszereplőjével. S a gím valóban nem sokat kertetel. „A szellemi felkészültség abszolúte nem számít – mondja egyhelyütt a társadalom vezetőiről –. Sőt, bizonyos vonatkozásban jobban beválik a sötétagyúság.” Vagy: „... az emberi közösségek általában mintha arra törekednének, hogy ne legyenek helyükön a kivételes lelkek. Ellenben tehetségtelenek foglalják el a tehetségesek helyét, szélhámos-ság zabálja el a szorgalom kenyerét.”

Az a megbocsátó, évdődő szeretet, mely a *Legenda a nyúlpaprikásról* jellemzi, jóval szatirikusabban jelentkezik *A vezérbika emlékirataiban*; ez utóbbiban inkább *A szerelmes csóka* mondanivalóját egészíti ki s fogalmazza meg olykor új nézőpontból az író. Talán épp e vonását értékelte oly nagyra Tersánszky kedves íróbarátja, Nagy Lajos, aki a gím történetét a kor egyik leg tisztább könyveként köszöntötte: „Száz könyv után, melyeket bizalmatlanul vesz kezébe az ember, s amelyeket öt-tíz oldal elolvasása után el is vet, mert érdektelenek, unalmasak, közhelyesek, de mindenkéftett annyira megalkuvók, hízelgők, cigányok és csupán a hatalom híján szenvedők felé fenyegetők, sok selejtes könyv után az olyan, mint a Tersánszkyé, valóságos morális üdülés, visszadja az ember elvesztett hitét.”